

Gabriel Rožai

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela

Speleonymia Slovenského rudohoria z pohľadu teórie modelovania

1. Úvodné poznámky

Osobitosť teórie modelovania spočíva v prihliadaní na dvojaký status kategórie nomen proprium, akcentujúci onymický obsah proprii. Jej začiatky sa spájajú s menom V. Blanára a jeho prácou *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky* z roku 1945 [Blanár 2008: 39]. V českej a slovenskej onomastike je detailnejšie rozpracúvaná od sedemdesiatych rokov 20. storočia. Využitie nachádza pri analýze rôznych onymických kategórií¹.

Pri vzniku toponyma plní najvýznamnejšiu úlohu vzťah pomenúvateľa k pomenovanému objektu [Šrámek 1999]. Ten je charakterizovaný štyrmi obsahovo-sémantickými kategóriami, ktoré môžeme vyjadriť otázkami *Kde?*, *Odkiaľ?* (poloha a smer objektu); *Kto?*, *Čo?* (priame označenie objektu); *Aký?*, *Za akých okolností?* (popis, charakteristika) a *Čí?* (vlastnícky či iný vzťah k istej osobe) a uchopiť prostredníctvom štyroch vzťahových modelov (v koncepcii R. Šrámka [1999] ide o vzťahové modely **I.**, **II.**, **III.**, **IV.**, v koncepcii J. Pleskalovej [1992] **A**, **B**, **C**, **D**). Vzťahové modely sú motivačnými modelmi ozrejmujuúcimi výber pomenovacích motívov z objektívnej reality. Konkrétne jazykové stvárnenie pomenovacieho aktu prezentuje slovtvorný model, ktorý je vždy viazaný na vzťahový model a realizuje sa prostredníctvom istého slovtvorného typu. Vzťahový i slovtvorný model sa podľa R. Šrámka [1972] realizujú vždy spoločne a vytvárajú tak pomenovací model.

1 V kategórii antroponým sa o vytvorenie modelovej analýzy pričínil V. Blanár [Blanár – Matejčík 1978, 1983], v ojkonymii rozpracoval teóriu modelovania R. Šrámek [1972, 1999 a i.], v anojkonymii J. Pleskalová [1992]. V slovenskej toponomastike predstavil koncepciu zameranú na modelovanie toponým M. Majtán [1973 a i.]. V súčasnosti sa modelovanie využíva aj pri výskume chrématoným, porovnajme napr. Odaloš [2015 a i.].

Podľa J. Pleskalovej [1992: 15] je koncepcia R. Šrámka využiteľná aj pri analýze anojkoným, vyžaduje si však isté úpravy. Pokiaľ ide o terminologický aparát, na rozdiel od termínov uplatňovaných v ojkonymii (t. j. pomenovací model – vzťahový model – slovotvorný model – slovotvorný typ [Šrámek 1972]) pracuje J. Pleskalová [1992: 20] pri analýze anojkoným s modifikovanou podobou: **pomenovací model – vzťahový model – (anojkonymický) štruktúrny model – štruktúrny typ**.

Keďže speleonýmá (ďalej aj SN.) tvoria integrálnu súčasť kategórie anojkoným, pri ich modelovaní primárne vychádzame z koncepcie J. Pleskalovej [1992]. Daná koncepcia našla uplatnenie aj pri modelovaní slovenskej hydronymie: v rámci hydroným povodia Hrona ju použil J. Krško [2009] a inšpirovala sa ňou aj L. Sičáková [2007, 2011] pri modelovaní hydronymie povodia Slanej, ktorú však vzhľadom na špecifické mimojazykové charakteristiky danej onymickej skupiny predstavila v modifikovanej podobe, a v tejto podobe ju aplikoval aj A. Závodný na materiáli hydroným slovenských prítokov Moravy [2010].

2. Metodika výskumu

Skúmaný materiál pochádza z aktualizovanej elektronickej verzie publikácie *Zoznam jaskýň Slovenskej republiky* [Bella, Hlaváčová, Holúbek 2007] z roku 2013. Východiskovú materiálovú bázu sme obmedzili na objekty presahujúce dĺžku alebo hĺbku 20 m (638 objektov). Názvy s nejasnou motiváciou sme do výskumu nezaradili. Celkovo teda analyzujeme 626 speleoným. Názvoslovie jaskýň a priepastí uvedené vo výskumnom zdroji neprešlo procesom šandardizácie zo strany Názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra SR. Grafickú podobu speleoným ponechávame bez pravopisných úprav.

V prvej fáze výskumu sme vytvárali vzťahové modely (**VM**), vychádzajúc z teórie J. Pleskalovej [1992]. Pracovali sme s modelmi **VM A** „poloha (všeob.)“, **VM B** „bezprostredné vyjadrenie druhu objektu (všeob.)“, **VM C** „vlastnosti, príznaky (a okolnosti) (všeob.)“, **VM D** „posesivita a iný vzťah k osobe (alebo skupine osôb) (všeob.)“. Pri dvoj- a viacčlenných názvoch rozlišujeme základnú časť názvu, prezentovanú základným (funkčným) členom (nositeľ najvýznamnejšieho diferenčného/identifikačného príznaku), a vedľajšiu časť názvu, prezentovanú vedľajším členom (či viacerými vedľajšími členmi). Základný vzťah sme vo vzťahovom modeli znázorňovali podčiarknutím, napr. **VM A+B** (*Lubenická priepasť*).

V druhej fáze sme vytvárali štruktúrne modely (**ŠM**) vyjadrujúce všeobecnú schému slovotvornej štruktúry vzťahových modelov speleoným, pričom vo vybraných modeloch približujeme aj štruktúrne typy (**ŠT**). V štruktúr-

nych modeloch sme uplatnili tieto skratky a symboly: **S** – substantívum (*Ucho: S*), **AD²** – adjektívum (*Veľký Sakadák: AD+S*), **SAD** – substantivizované adjektívum (*Pňová: SADd*), **NUM** – číslovka (*Priepasť pri troch hroboch: S+(PNUM+S)*), **SNUM** – substantivizovaná základná číslovka (*Priepasť troch: S+(SNUM)*), **No³** – číselná hodnota priradená k (pracovnému) názvu objektu (rovnaký názov s odlišným číslom naznačuje, že ide o viac susediacich, resp. inak navzájom súvisiacich objektov, napr. *Hámorská jaskyňa I: ADd+S+No*), **P** – prepozícia (*Jaskyňa vo Ferteši: S+(P+S)*), **SV** – substantivizované verbum (*Jaskyňa neviem⁴: S+SV*), **d** – derivácia (*Čertova diera: ADd+S*), **a** – abreviácia (*Priepasť IP: S+ADaSa*), **()** – nezhodný prívlastok, najčastejšie vyjadrený predložkovým tvarom (*Jaskyňa pod Hadovníkom: S+(P+S)*). Pri derivácii a abreviácii sú členy ŠM zapísané vedľa seba (*Dvojvchodová: SADd*)⁵, v iných prípadoch je medzi členmi ŠM znamienko + (*Široká jaskyňa: AD+S*).

V monografii J. Pleskalovej [1992] sa anojkonymá s formálne vyjadreným druhom objektu zaraďujú do vzťahového modelu **VM B**, ktorého podstatou je vyjadrenie pomenovávaného objektu (alebo jeho časti) v anojkonyme. Vzhľadom na lexikálnu rozmanitosť druhových označení sa daný postup ukazuje ako adekvátny. V speleonymii sú však možnosti druhového označenia podzemných objektov obmedzenejšie. Kategóriu dvoj- a viacčlenných názvov podzemných objektov charakterizuje najmä druhové označenie *jaskyňa* a *priepasť*, objavujú sa však aj iné pomenovania: *diera*, *ponor*, *jama*, *studňa*, *ladnica*, *peňažnica*, *zombor*, *žomboj* (z maďarského *zsomboly* „šachtová, zvislá jaskyňa“), *štólňa* a i. Ešte obmedzenejší výber konštatuje L. Sičáková pri výskume hydronymie slovenského povodia Slanej, kde hovorí o dominancii druhového označenia *potok*, menej *jarok*, *voda*, príp. aj *dolina*, *lúka*, *blato* (vyjadrenie faktu, že tok tečie dolinou, lúkou). V súvislosti s apel. *potok* tvrdí, že „v dvojslovných

2 Skratkou **ADd** (derivované adjektívum; **d** – derivácia) označujeme aj niektoré adjektíválie, konkrétne adjektivizované participiá (typu *Farbený ponor*, *Zavalený tunel*).

3 Ide o určité základné číslovky, ktoré sú vo väčšine prípadov zapísané formou číselných znakov (číslíc) a naznačujú technický (pracovný) charakter názvu. Tieto číselné hodnoty – na rozdiel od čísloviek označených skratkou **NUM** – nezarátavame do počtu členov tvoriacich motivačnú štruktúru propria.

4 Adekvátny ortografický zápis by mal mať podobu *jaskyňa Neviem*, pričom druhové pomenovanie *jaskyňa* by nemalo byť súčasťou vlastného mena (týka sa to aj predložkových názvov typu *Jaskyňa za Skalickou*). Keďže sa v skúmanom zdroji uvádzajú druhové označenia v danom type názvov ako súčasť propria, propriálnu platnosť im ponechávame aj pri modelovej analýze.

5 Pokiaľ by pri spojení skratiek došlo k zámene s iným členom štruktúrneho modelu, doplníme medzi skratky medzeru, napr. **S ADd*+S** (*Klen-Szalayova jaskyňa*); porovnajme **SADd** – substantivizované adjektívum derivované.

názvoch nenesie informáciu o pomenovacom motíve, iba o druhu objektu, teda že ide o tok, a nie iný útvar” [Sičáková 2011: 16]. Názvy s apel. *potok* teda nezaraďuje do vzťahových modelov na základe druhového označenia, ale určujúceho člena, ktorý je nositeľom diferenčných príznakov. Podobne postupuje v hydronymii aj A. Závodný [2010]. Aj v prípade speleonymie môžeme tvrdiť, že najčastejšie označenia *jaskyňa*, *priepasť* nás informujú iba o druhu objektu, nie o pomenovacom motíve. Rozhodli sme sa teda postupovať podobne ako spomínaní autori a pri voľbe hlavného člena vychádzať z iných príznakov objektu ako z druhového označenia. Tento postup sme uplatnili vo všetkých dvoj- a viacčlenných speleonymách vrátane speleoným obsahujúcich iné lexémy odkazujúce na druhové označenie.

V prípade viacčlenných názvov s dvomi určovacími členmi (typu *Nová brzotínska jaskyňa*), ktoré motivačne súvisia s iným speleonymom, sme pri zaradení do vzťahového modelu uprednostnili ten určovací člen, ktorý disponuje dominantným charakteristickým príznakom umožňujúcim odlišiť daný objekt od iného objektu s rovnakým názvom či základom (*Stará brzotínska jaskyňa*). Vo zvolenom príklade považujeme za dominantný príznak *relatívny čas objavenia objektu vzhľadom na iný objekt* (= *Nová/Stará*; **VM C1+A+B**).

Vo vzťahových modeloch speleoným obsahujúcich proprium, ktoré označuje relačný objekt, je dané (fundujúce) proprium vyjadrené iba jedným príznakom („poloha/lokálnizácia”), napr. SN. *Skalistý potok* VM **A** (< VN. *Skalistý potok*; transonymizácia), SN. *Priepasť vo Veľkej záhrade* VM **B+(A+A)** (< chotárny názov [ďalej aj CHN.] *Veľká záhrada*). Takto postupujeme aj v štruktúrnych modeloch; motivujúce proprium tu vystupuje ako jeden celok, a to aj v prípade, že má viacslovnú štruktúru (označujeme ho ako **S**; *Priepasť vo Veľkej záhrade* **ŠM S+(P+S)**). Proprium označujúce relačný objekt totiž vstupuje do nového propria ako hotové pomenovanie [Pleskalová 1992: 46]. Daný prístup uplatňujeme iba vtedy, ak v onymickom motiváte nedôjde k zmene počtu členov či slovotvornej štruktúry propria označujúceho relačný objekt (zmena môže nastať iba v morfolologickej kategórii pádu). Ak sa v speleonyme uplatnil iba určovací člen viacčlenného motivantu (SN. *Mlynská jaskyňa* < vodný názov [ďalej aj VN.] *Mlynský prameň*), v štruktúrnom modeli uvádzame za skratkou označujúcou daný člen *asterisk* (*; porovnajme **ŠM ADd*+S**, **AD*+S**).

3. Modelová analýza skúmaného súboru

V nasledujúcej časti predstavujeme charakteristiku vzťahových a štruktúrnych modelov. Poradie zohľadňuje kvantitatívne zastúpenie vzťahových modelov. Vychádzame zo štyroch základných vzťahových modelov, vyjadrujúcich dominantný onomaziologický príznak, ktoré ďalej špecifikujeme prostredníctvom

parciálnych modelov (podtypov či submodelov). Analýzou sme vyčlenili 42 podtypov vzťahových modelov, ktoré môžeme formálne vyjadriť prostredníctvom 49 štruktúrnych modelov. Vzhľadom na obmedzenia súvisiace s rozsahom príspevku uvádzame pri jednotlivých modeloch iba vybrané príklady.

Základný vzťahový model C (VM C; typ *Ucho, Čierna jama, Dlhá jaskyňa*)

Ide o frekvenčne najzastúpenejší základný vzťahový model (282 SN.). Nachádzajú sa tu speleonymá vyjadrujúce charakteristiku pomenovaného objektu na základe jeho rôznych vlastností a príznakov, odpovedajúcich na otázku *Aký?* (*Čierna jama*). Zaradili sme sem aj speleonymá, ktoré odkazujú na okolnosti pomenovania, t. j. *Za akých okolností?* Názvy jaskýň a priepastí totiž vznikajú aj na základe konkrétnych udalostí spojených s výskumom podzemných objektov či s technikou ich výskumu (napr. *Bábková priepasť*). V súlade s postupom J. Pleskalovej [1992] rozlišujeme dve skupiny speleonym z hľadiska charakteru vlastnosti: **C1** – speleonymá vyjadrujúce charakter objektu na základe všetkých vlastností primárne obsiahnutých v objekte (tvar, farba, teplota, výskyt živočíchov a pod., napr. *Čierna jama, Slnečná priepasť*), **C2** – názvy objektov, na ktoré sa vzťahuje istý dej alebo činnosť (napr. *Šmykňa, Poodhalená priepasť*). Do tejto podskupiny zaraďujeme aj názvy odkazujúce na okolnosti pomenovania.

Základný vzťahový model **C** charakterizujú nasledujúce vzťahové submodely a ich štruktúrne modely:

- a) **VM C1+B**. Najčastejší vzťahový model (151 SN.), v ktorom základný člen **C1** vyjadruje vlastnosť a vedľajší člen **B** druh objektu, napr. *Sivá jaskyňa*. Zo štruktúrneho hľadiska ho charakterizuje predovšetkým dvojčlenný **ŠM ADd+S** so: **ŠT -ová, -ova**: *Krížová jaskyňa, Štvorvchodová priepasť, Ponorová jaskyňa, Ozvenová priepasť, Diamantová jaskyňa* a i.; **ŠT -ia/-ie**: *Diviacia priepasť, Krkavčia priepasť, Psie diery* a i.; **ŠT -ná/-ný, -ená**: *Hradná jaskyňa, Trojramenná priepasť, Skalný labyrint, Hlinená jaskyňa* a i.; **ŠT -ká, -ská, -sky**: *Gotická jaskyňa, Sesterská priepasť, Trójsky ponor*; **ŠT -á**: *Skrytá jaskyňa*; **ŠT -ací, -acia**: *Mačací komín, Mačacia diera*; **ŠT -avý**: *Deravý dom (! dóm)*; **ŠT -ov-itá**: *Rúrovitá jaskyňa*; **ŠT -istá**: *Kamenistá priepasť*. Z frekvenčnej stránky nasledujú **ŠM AD+S**: *Čistá studňa, Dlhá jaskyňa, Suchá diera* a i.; **ŠM ADd+S+No** so **ŠT -ia, -acia**: *Krkavčia jaskyňa 2, Mačacia priepasť III (a i.)* a **ŠT -ová**: *Kanálová diera I*; **ŠM AD+S+No**: *Besná diera I, Suchá diera I*; **ŠM NUMd+S** so **ŠT -itá**: *Dvojité priepasť* a **ŠT -ená**: *Zdvojená priepasť*; **ŠM ADd+Sd** so **ŠT -ná**: *Jazerná štrbina*

- a) **ŠT -ová**: *Kryštálová puklina*; **ŠM dAD+S**: *Prastarý výver* a **ŠM ADd+Sd+No** so **ŠT -ové**: *Prievanové blokoviško I*.
- b) **VM C2+B**. Ide o vzťahový model, v ktorom **C2** vyjadruje istý dej alebo okolnosť a **B** druh objektu, napr. *Farbený ponor* (43 SN.). Zo štruktúrneho hľadiska tu dominuje dvojčlenný model **ŠM ADd+S** so: **ŠT -ná, -(j)ná**: *Náhodná jaskyňa, Veľkonočná jaskyňa, Nedel'ná priepasť* a i.; **ŠT -ová**: *Výverová jaskyňa, Novembrová priepasť, Bábková priepasť* a i.; **ŠT -ená, -ený**: *Zadymená jaskyňa, Zrútená jaskyňa, Farbený ponor* a i.; **ŠT -ka, -ke, -ska, -ov-ská**: *Zbojnická priepasť, Zbojnícke diery, Svätovánska jaskyňa, Kráľovská jaskyňa* a i.; **ŠT -á**: *Zlatá diera*, **ŠT -ia**: *Býčia jaskyňa, Šarkania diera* a i.; **ŠT -ajšia**: *Poludňajšia jaskyňa*; **ŠT -istá**: *Hmlistá jaskyňa*; **ŠT -ivá**: *Zvonivá jama*; **ŠT -ta, -utá**: *Zakliata priepasť, Zabudnutá priepasť*. V danom vzťahovom modeli sa ešte objavil **ŠM dAD+S** do **ŠT ne-**: *Neznáma jaskyňa*.
- c) **VM C1**. Ide o primárne jednočlenné speleonýmá, vyjadrujúce vlastnosť objektu metaforicky (28 SN.). Štruktúrne sa realizuje ako **ŠM S** typu *Brázda, Ucho, Fajka, Labyrint, Tunel* a i.; **ŠM Sd**, charakterizovaný **ŠT -oš**: *Hlinoš*; **-iš**: *Krumpliš*; **-ica**: *Kostnica, Koreňovica* a i.; **-ka**: *Ypsilonka, Špirálka* a i.; **-isko**: *Pieskovisko*; jednotlivo aj **ŠM ADd+S** so **ŠT -ná**: *Kamenná tvár*; **ŠM SAdD** so **ŠT -ová**: *Dvojvchodová*, **ŠM SAdD+No** so **ŠT -ova**: *Macova I*.
- d) **VM C1+A**. Vzťahový model, v ktorom **C1** vyjadruje vlastnosť objektu a **A** polohovú súvislosť s iným objektom pomenovaným propriom, napr. *Veľká Salanka* (< CHN. *Salanka*; 16 SN.). Charakterizuje ho **ŠM AD+S** zahŕňajúci speleonýmá typu *Nová Bikfa, Malá Bodolová, Malá mestská priepasť*⁶, *Malý Malinčiak, Veľká Bikfa, Veľká Rangaska* a i.
- e) **VM C2**. Model charakterizujú jedno- i dvojčlenné propria (10 SN.), v ktorých **C2** vyjadruje istý dej alebo okolnosť. Štruktúrne hľadisko prezentujú modely **ŠM S**: *Fakír, Praslen, Cencúle*; **ŠM Sd** so **ŠT -ňa**: *Šmykňa* a **ŠT -ka**: *Drienka* (ide o špecifický prípad – symbolické pomenovanie podzemného objektu podľa ľudového názvu kra [drieň obyčajný], vyskytujúceho sa v oblasti Slovenského krasu, ktorý sa propriarizoval aj do názvu speleologickej skupiny); **ŠM SAdD** so **ŠT -ová**: *Pňová* a **ŠT -utá**: *Natrhnutá*; **ŠM ADd+S** so **ŠT -ená**: *Odrazená záclona*, **-ov**: *Čertov dych*; **ŠM AD+S**: *Veľká kosť*.

6 Vo viacerých speleonýmách môžeme pozorovať neprítomnosť veľkých začiatkových písmen signalizujúcich motivujúce proprium, napr. *Malá mestská priepasť* namiesto *Malá Mestská priepasť* (< SN. *Mestská priepasť*).

- f) **VM C1+C1+B**. Daný vzťahový model (9 SN.) charakterizuje trojčlenný **ŠM AD+ADd+S** so speleonymami *Malá sovia priepasť*, *Veľká sovia priepasť*, *Veľká vlčia priepasť*, *Malá kvapľová jaskyňa* a i. Na jeden prípad sa obmedzuje **ŠM AD+NUM+S** *Veľký ôsmy ponor*.
- g) **VM C1+A+B**. Vzťahový model sa realizuje prostredníctvom trojčlenného **ŠM AD+ADd+S** typu *Veľká mutónska jaskyňa*, *Malá drienčanská jaskyňa* a i.
- h) **VM C1+C1**. Ide o rovnako početný vzťahový model (7 SN.), obsahujúci dvojčlenné speleonymá, v ktorých určujúci i určovaný člen vyjadrujú vlastnosť objektu. Štruktúrne hľadisko prezentujú dva modely: **ŠM AD+Sd** typu *Malá ľadnica*, *Nová peňažnica* a i.; **ŠM ADd+S** so **ŠT -né**: *Skalné okno* a **ŠT -i**: *Medvedí tunel*.
- i) **VM B+(C1)**. Päť názvov obsahuje dvojčlenný vzťahový model, v ktorom je vlastnosť objektu vyjadrená formou nezhodného prívlastku so **ŠM S+(S)**: *Jaskyňa lebiek*, *Jaskyňa klenieb* a i.; **ŠM S+(ADd+S)**: *Jaskyňa kvapkajúcej vody*; **ŠM S+(NUM+S)**: *Jaskyňa 11. otvorov* (vhodnejšie: *Jaskyňa jedenástich otvorov*).
- j) **VM B+C2**. Tento model zahŕňa dva názvy so **ŠM S+ADaSa**: *Priepasť IP (Istý pich)* a **ŠM ŠM S+SV**: *Jaskyňa neviem*.
- k) **VM B+(C2)** zastupuje jedno speleonymum so **ŠM S+(SNUM)**: *Priepasť troch*.
- l) **VM C2+C1**. Model charakterizuje jeden názov so **ŠM ADd+S** a **ŠT -ený**: *Zavalený tunel*.
- m) **VM C2+(C1)**. Model zastupuje iba jeden názov so **ŠM Sd+(ADda+S)**: *Dobývka Fe rúd*. V názve pozorujeme využitie chemickej značky *Fe* zastupujúcej adjektívum „železných“.
- n) **VM C1+C2+B**. Ide o jeden názov so **ŠM AD+ADd+S**: *Suchá festivalová jaskyňa*.

Základný vzťahový model A (VM A; typ *Veľká lúka*, *Homol'a*, *Gombasecká jaskyňa*)

Tento základný vzťahový model obsahuje 275 speleónym vyjadrujúcich *polohu/ lokalizáciu* podzemného objektu v teréne. Relačným objektom sa stávajú iné anojkonymá, pomenúvajúce objekty, na ktorých, resp. v susedstve ktorých sa podzemný objekt nachádza (SN. *Bujná* < CHN. *Bujná*); hydronymá (názvy krasových vyvieraciek, menších tokov), ktoré pomenúvajú vodné objekty priamo súvisiace s podzemným objektom (SN. *Miškov potok* < VN. *Miškov potok*); ojkonymá (ďalej aj ON.), odkazujúce na obce a ich časti, v blízkosti alebo v katastri ktorých sa objekt nachádza (*Ardovská jaskyňa* < ON. *Ardovo*).

V prípade ojkónym ako motivujúcich proprií je namiesto príznaku „poloha” vhodnejšie hovoriť o „príslušnosti” ku katastru konkrétnej obce, resp. jej časti. Dominuje tu však lokalizačný faktor (na rozdiel od posesivity vo forme vlastného privlastňovania). Relačný objekt je vyjadrený prevažne propriálne. Často sa tu realizuje transonymizácia, ako aj iné formy medziropriálnych presunov s rôznymi slovotvornými, morfológickými a inými premenami motivujúceho propria. Vzhľadom na rozsah štúdie uvádzame motivujúce propriá v zátvorke iba vo vybraných prípadoch (štandardizované podoby zapisujeme bez kurzívy, neštandardizované podoby kurzívou, napr. Panský les, *Hrad*).

Základný vzťahový model **A** sa realizuje formou nasledujúcich modelových podtypov:

- a) **VM A** – ide o najpočetnejší model (83 SN.). Člen **A** tu vyjadruje lokalizáciu objektu. Z hľadiska formálnej štruktúry tu dominuje **ŠM S**, v ktorom **S** označuje (s výnimkou jedného prípadu apelatívneho pôvodu) iné proprium a odkazuje na transonymizáciu, napr. *Čerje*, *Dielik*, *Krompl'a*, *Kášter*, *Veľká lúka*, *Závodná vyvieračka*, *Župkova Magura* a i. Apelatívny pôvod má SN. *Maša* (< *maša* „huta”). Podobný charakter, z formálneho aspektu doplnený o číslicu, má aj **ŠM S+No** typu *Dažďovnica I*, *Burda 3*, *Hradová 2*, *Vyvieračka I* (názov má apelatívny pôvod – *vyvieračka*); k tomuto štruktúrnemu modelu zaraďujeme aj SN. *Sitárka jeden*, *Sitárka dva* (< CHN. *Sitárka*), v ktorom sú určité základné číslovky (v rámci „pracovného pomenovania”) graficky vyjadrené slovom namiesto číslice. Osobitným prípadom sú SN. *Kečovská vyvieračka 2* a *Kečovská vyvieračka 3*, v rámci ktorých je číselná hodnota prítomná aj v motivujúcom propriu (< VN. *Kečovská vyvieračka II*, *Kečovská vyvieračka III*). Z hľadiska početnosti nasleduje **ŠM SADD+No** so **ŠT -na**: *Chotárna 2* (< apel. *chotár*) a **ŠT -ová**: *Šiancová I* (< CHN. *Šiance*), *Lipová II* (podľa starých líp v okolí jaskyne), **ŠM Sd**: *Vernárka* (< ON. *Vernár*), *Dúbravica* (< CHN. *Poli dúbravic*). Na jeden prípad sa obmedzuje **ŠM SADD**: *Chotárna* (< apel. *chotár*) a **ŠM SADD***: *Machnatá* (t. j. „Machnatá jaskyňa” < oronymum [ďalej aj OR.] *Machnatá dolina*).
- b) **VM A+B**. Druhý najčastejší model (79 SN.), v ktorom základný člen **A** vyjadruje lokalizáciu a **B** druhové označenie podzemného objektu, napr. *Jelšavská jaskyňa* (< ON. *Jelšava*). Zo štruktúrneho hľadiska sa primárne naplňa prostredníctvom **ŠM ADD+S** so: **ŠT -ká, -ka**: *Drienocká jaskyňa*, *Kysacká jaskyňa*, *Galmuská diera* a i.; **ŠT -ská, -ska, -ský, -an-ská**: *Tisovská jaskyňa*, *Hronský paleoponor*, *Stratenská jaskyňa* a i.; **ŠT -ian-ska**: *Hrončianska jaskyňa*; **ŠT -ov-ská**: *Drienkov-*

ská priepasť (z neoficiálnej slovenskej podoby maďarského ojkonyma Derenk – *Drienky*); **ŠT -ová**: *Stredová priepasť*, *Brezová priepasť* a i.; **ŠT -ná**: *Hradná priepasť* (< OR. *Hrad*), *Hraničná priepasť*, *Zadná diera* a i.

Uvedený vzťahový model obsahuje aj speleonymá, v ktorých určujúci člen **ADd** v rámci štruktúrnych modelov nie je odvodeným slovom v pravom zmysle, keďže tu z hľadiska medziropriálneho presunu dochádza k elipse určovaného (ojedinele i niektorého určujúceho) člena dvoj- či viacčlenného názvu – onymického motivanta. Nastáva tu predovšetkým elidovanie druhového označenia motivujúceho propria typu *lúka*, *vrch*, *prameň*, *dolina* a i., v onymickom motiváte nahradené druhovým označením *jaskyňa*, *priepasť*, *diera* a pod. V motiváte sa teda buď zachová pôvodná podoba adjektíva, alebo dôjde iba k zmene na úrovni morfolologickej kategórie rodu. Daný štruktúrny model sa teda môže vyjadriť formou **ŠM ADd*+S** (pozri vyššie) a patria do neho speleonymá typu *Mlynská jaskyňa* (< VN. *Mlynský prameň*), *Panská priepasť* (< CHN. Panský les), *Čikova diera* (< CHN. *Čikova lúka*), *Pstružia jaskyňa* (< VN. *Pstružia vyvieráčka*) a i. Podobný charakter má aj **ŠM AD*+S**, do ktorého sme zaradili dva názvy: *Fialová jaskyňa* (< OR. *Fialový vrch*), *Pustá priepasť* (< CHN. *Pustý vrch*).

Osem speleonym charakterizuje **ŠM ADd+S+No** so **ŠT -ský, -ská**: *Kečovský ponor I* (< ON. Kečovo), napr. *Hámorská jaskyňa I* (< ON. *Hámor*) a i., **ŠT -ová**: *Svahová jaskyňa 2*, **ŠT -ná**: *Západná priepasť I*. **ŠM ADd*+S+No** sa od vyššieho **ŠM ADd*+S** odlišuje iba prítomnosťou číslice určujúcej poradie objektu pomenovaného totožným propriom: *Župkova jaskyňa II* (< OR. *Župkova Magura*), *Závozná priepasť I* (< ON. *Závozná*) a i.

- c) **VM B+(A+A)**, obsahujúci 47 speleonym, v ktorom **B** vyjadruje druhové označenie objektu, **A** polohu objektu vyjadrenú predložkou a **A** relačný objekt (vyjadrený propriálne, ojedinele apelatívne), napr. *Jaskyňa na Kečovských lúkach*. Na formálnej úrovni sa realizuje prevažne ako **ŠM S+(P+S)**, napr. *Priepasť nad Turňou*, *Priepasť pri Malej ľadnici*, *Jaskyňa pod Kl'akom*. Okrajové zastúpenie má **ŠM S+(P+S)+No** typu *Priepasť nad Červeným kameňom I*, *Jaskyňa nad Okružlou 2* (a i.).
- d) **VM B+(A+B)** označuje trojčlenné názvy obsahujúce druhové určenie podzemného objektu (**B**) a polohu objektu vyjadrenú predložkou (**A**) vzhľadom na iný objekt pomenovaný apelatívom (**B**), napr. *Jaskyňa pod lieskou* (22 SN.). Formálnu štruktúru reprezentuje **ŠM S+(P+S)** typu *Priepasť pod koreňom*, *Jaskyňa v prepadlisku* a i. Na štyri názvy

- sa obmedzuje **ŠM S+(P+S)+No**: *Priepasť pri salaši I, Jaskyňa nad vodopádmi I* a i., na jeden názov **ŠM S+(P+S+No)**: *Priepasť na kóte 601*.
- e) **VM C1+B+(A+A)** prezentuje štvorčlenné speleonymá (11 SN.), ktoré obsahujú druhové určenie (**B**) rozšírené o prívlastok (**C1**) a polohu objektu vyjadrenú predložkou (**A**) vzhľadom na iný objekt pomenovaný propriom (**A**). Prezentujú ho **ŠM AD+S+(P+S)** typu *Stará jaskyňa pri Kolovej veži, Veľká priepasť pod Radzimom* a i.; **ŠM ADd+S+(P+S)**, napr. *Ladová jaskyňa pod Havraňou skalou, Liščia diera pri Silici* a i.; **ŠM ADd+S+(P+S)+No**: *Skalná diera v Čingove II*.
- f) **VM A+A** (7 SN.) zahŕňa 3 speleonymá, ktoré sú zložené z dvoch rôznych proprií so **ŠM S+S**: *Ardóčka-Mikov, Dvorec Dudlavka, Skalná brána Malá Stožka*. Ďalšie štyri speleonymá už súvisia s názvami jaskynných systémov, utvorenými z názvov dvoch objektov tvoriacich jaskynný systém, so **ŠM S+S**: *Podbanište – Jaskyňa nad Kadlubom, Špaňopolská jaskyňa – Pec, Stratenská jaskyňa – Psie diery* a **ŠM S+S+No**: *Ol'gina priepasť – Kanálová diera I*.
- g) **VM A+C1+B** (6 SN.). Základný člen (**A**) je tu vyjadrený formou zhodného prívlastku utvoreného z názvu obce a odkazujúceho na katastrálnu príslušnosť objektu (s výnimkou SN. *Predná veľká jaskyňa*). Štruktúrne sa realizuje ako **ŠM ADd+AD+S** typu *Kečovská biela jaskyňa, Lipovnícky Veľký Zombor, Predná veľká jaskyňa* a **ŠM ADd+ADd+S**: *Silická kvapľová jaskyňa, Ochtinská aragonitová jaskyňa, Dobšinská ladová jaskyňa*.
- h) **VM B+(A)** (3 SN.). Viacčlenný model, v ktorom je základný člen propriálneho pôvodu vyjadrený formou nezhodného prívlastku (*Jaskyňa teplej (!) stráne < CHN. Teplá stráň*). Uplatnili sa tu dva štruktúrne modely: **ŠM S+(S)**: *Jaskyňa Červeného kameňa, Jaskyňa teplej stráne*; **ŠM S+(S)+No**: *Priepasť Vápenného vrchu I*.
- i) **VM B+(A+C1+B)** obsahuje tri názvy so **ŠM S+(P+NUM+S)**: *Priepasť pri troch hroboch* a **ŠM S+(P+ADd+S)**: *Jaskyňa pri ladovej jame, Priepasť pod hradovou lúkou*.
- j) Dva názvy prezentuje **VM A+C1** so **ŠM ADd+Sd**: *Silická l'adnica, Hrušovská peňažnica*.
- k) Ďalšie vzťahové modely sa obmedzujú na jeden názov: **VM B+A**, v ktorom je základný člen propriálneho pôvodu rozšírený o druhové určenie a spája sa so **ŠM S+S**: *Priepasť Lázko*; **VM A+A** so **ŠM S+ADd**: *Šesť studní-horná*; **VM B+(A+B+B)** so **ŠM S+(P+S+S)**: *Priepasť na dne závrtu*; **VM B+(A+B+A)** so **ŠM S+(P+S+S)**: *Jaskyňa v ponore Jašteričieho jazera*; **VM B+(A+C1)** so **ŠM S+(P+S)**: *Jaskyňa pod kríd-*

lom; **VM C1+(A+A)** so **ŠM Sd+(P+S)**: *Demänovka pod Studňou*; **VM C2+B+(A+A)** so **ŠM AAdd+S+(P+S)**: *Zvonivá priepasť pri Červenom kameni*; **VM B+(A+D)** so **ŠM S+(P+S)**: *Jaskyňa pri Ridzoňovcoch* (< rodinné meno *Ridzoňovci*). Špecifický charakter má názov *Klen-Szalayova jaskyňa*, ktorý môžeme modelovo vyjadriť ako **VM AA+B** a formálne v podobe **ŠM S AAdd*+S**. Vstup do objektu sa nachádza pri kmeňoch klenov v časti chotára *Szalaytó-völgy* („Údolie Szalayovho jazera“). S názvom jaskynného systému sa spája **VM A+A+A** so **ŠM S+S+S**: *Domica – Čertova diera – Stará Domica*.

- l) V poslednom bode uvádzame problematické speleonymá SN. *Jaskyňa Kečovských prameňov I* a *Jaskyňa Kečovských prameňov II*, ktorých motivácia súvisí s polohou/lokalizáciou. Proprium *Kečovské pramene* sme však nezaznamenali (iba *Kečovská vyvieracia*). Modelovo ich môžeme vyjadriť v podobe **VM B+(A+B)** a **ŠM S+(AAdd+S)+No**.

Základný vzťahový model **D** (**VM D**; typ *Milada, Majkova jaskyňa*)

Model zahŕňa názvy (66 SN.) vzniknuté z antroponým a apelatív označujúcich osoby alebo skupinu osôb. Charakterizuje ho všeobecne chápaný motivačný príznak „posesivita a iný vzťah k osobe“ (Čí?). V prípade speleonym však nemožno hovoriť o vyjadrení užšej posesivity, teda „vlastného privlastňovania“, súvisiaceho s osobným majetkom, vlastníctvom, ako to býva v niektorých kategóriách anojkoným. Ide tu o dedikačné názvy vzniknuté z antroponým označujúcich objaviteľov, ich manželky, priateľky, synov alebo dcéry, jaskyniarov, vedcov a pod. Niektoré názvy sú staršieho pôvodu a pochádzajú od miestneho obyvateľstva (napr. SN. *Marciho diera*; preklad maďarského názvu *Marci-lyuk*). Z hľadiska „iného vzťahu k osobe“ tu teda môžeme najčastejšie hovoriť o uplatnení motivačného príznaku „pamätnosť“.

Základný vzťahový model **D** sa realizuje v siedmich podtypoch:

- a) **VM D+B**, kde **D** vyjadruje širší posesívny vzťah (dedikáciu, honorifikáciu) a **B** druhové označenie objektu (43 SN.). Z formálneho hľadiska nadobúda podobu **ŠM AAdd+S** so **ŠT -ova**, napr. *Gajdova štôlna*, *Matúšova jaskyňa*, **ŠT -ina**: *Ol'gina priepasť*, **ŠT -ská**: *Babská diera* a i., **ŠT -ia**: *Babia diera*, **ŠT -eho, -ého**: *Ladzianskeho jaskyňa*, *Nišpónskeho jaskyňa*. S tromi názvami sa spája **ŠM Sd+S** so **ŠT -ho**: *Berciho diera*, *Marciho diera*, *Husleho jaskyňa*. Okrajovo sa uplatnili **ŠM AAdd+S+No**: *Gordánova jaskyňa I* a **ŠM Sd+S+No**: *Marciho jaskyňa II*.
- b) **VM D** (13 SN.), kde sa **D** spája so (širším) posesívnym vzťahom, ktorý možno formálne vyjadriť prostredníctvom štyroch štruktúrnych modelov: **ŠM S**, kde **S** zastupuje antroponym transonymizované do

- SN., typu *Gabriela, Leontína. Daxner, Ladka* a i.; **ŠM Sd** so **ŠT -ka**: *Bobačka* (< pravdepodobne priezvisko *Bobák*), *Piljanka* (< priezvisko *Piljan*); **ŠM S+No**: *Daxner 3* a **ŠM Sd+No**: *Husleho 2* (< prezývka *Husle*).
- c) **VM B+(D)** (5 SN.), v ktorom **B** vyjadruje druhové označenie objektu a **D** (širšiu) posesivitu, formálne vyjadrený **ŠM S+(S)**: *Priepasť geodetov, Priepasť abstinentov, Priepasť bratrancov* a **ŠM S+(NUM+S)**: *Jaskyňa dvoch kamarátov, Jaskyňa troch sráčov*.
- d) **VM D+C1** sa obmedzuje na dve propriá. Člen **D** tu označuje (širší) posesívny vzťah a **C1** metaforické označenie podzemného objektu. Daný vzťahový model sa realizuje prostredníctvom **ŠM AAdd+Sd** so **ŠT -ovie**: *Kupčovie izbička* a **ŠM AAdd+S** so **ŠT -ina**: *Katkina brána*.
- e) Na jeden názov sa obmedzujú modely **VM D+C2** so **ŠM AAdd+Sd** a **ŠT -ova**: *Zikmundova jednička*, **VM D+C1+B** so **ŠM AAdd+NUMd+S**: *Fabiánová dvojité priepasť* a **VM C2+(D)** so **ŠM S+(S)**: *Úkryt žien*.

Základný vzťahový model B (**VM B**; typ *Studňa*)

Ide o najmenej zastúpený model (3 SN.), čo úzko súvisí s abstrahovaním od druhového označenia ako základného člena pri zaradovaní speleoným do vzťahových modelov. Vzhľadom na odlišný mimojazykový charakter speleoným a (napríklad) hydroným sme do základného vzťahového modelu B nezaradili propriá, ktoré by mohli odkazovať na onymický obsahový príznak prítomnosti iného objektu (v hydronymii napríklad motivácia prítomnosťou rôznych geomorfologických útvarov a iných objektov, cez ktoré vodný tok preteká, typu *Laz, Brezina*; t. j. *Čo tam je?*) [zob. Sičáková 2011: 27–31]. Tieto príznaky sme zatriedili do iných vzťahových modelov (napr. *Kolónia II* vo **VM A**; t. j. *Kde sa nachádza vstup do podzemného objektu?*). **VM B** totiž chápeme ako model vyjadrujúci priame označenie podzemného objektu. V súbore je prítomný iba jeden vzťahový model: **VM B** so **ŠM S**: *Zombor* (pozri vyššie), *Studňa* a *Pec* (apel. *pec* „erozívny závrť vo vápencovom podloží”).

4. Záver

Porovnanie základných vzťahových modelov speleoným opisovanej oblasti poukazuje na dominantné postavenie **VM C** a **VM A**. Skúmaný súbor teda charakterizujú motivačné príznaky odkazujúce na vlastnosti podzemných objektov a následne na ich polohu a lokalizáciu v teréne. Výrazne nižšie zastúpenie majú motivačné príznaky vyjadrujúce posesivitu a iný vzťah k osobe, ale predovšetkým bezprostredné vyjadrenie druhu objektu, ktorý má vo viacčlenných názvoch z hľadiska motivácie sekundárne postavenie. V základnom vzťahovo-

vom modeli **C** má z kvantitatívneho hľadiska významnú pozíciu dvojčlenný **VM C1+B**, vyjadrujúci charakter objektu (*Rúrovitá jaskyňa*), a **VM C2+B**, motivačne vyjadrujúci dej, činnosť či okolnosť (*Nedelná priepasť*). V rámci základného vzťahového modelu **A** stojí v popredí model **VM A** (*Dielik*), spojený najmä s procesom transonymizácie, **VM A+B**, s vyjadrením lokalizácie v základnom člene (*Tisovská jaskyňa*), a **VM B+(A+A)**, v ktorom základný člen naznačuje polohu podzemného objektu voči relačnému objektu pomenovanému propriom (*Jaskyňa pod Hrádkom*). Dvojčlenný **ŠM A+D+S** je z formálneho hľadiska najfrekvencovanejším štruktúrnym modelom v opisovanej speleonymii.

Bibliografia

- Bella Pavel, Hlaváčová Ivica, Holúbek Peter (2007), *Zoznam jaskýň Slovenskej republiky (stav k 30. 6. 2007)*, Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, Liptovský Mikuláš. Aktualizovaná verzia (2013) [online]: www.smopaj.sk/sk/zoznam [cit. 20. apríla 2016].
- Blanár Vincent (2008), *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava.
- Blanár Vincent, Matejčík Ján (1978, 1983), *Živé mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava. I. 2. *Distribúcia obsahových modelov*, Osveta, Martin.
- Krško Jaromír (2009), *Vzťahové modely slovenských hydroným*, In: *Języki zachodniosłowiańskie w XXI wieku. Tom 3. Współczesne języki słowiańskie*, red. Olga Wolińska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 99–108.
- Majtán Milan (1973), *Štruktúrne typy slovenských chotárných názvov*, In: *IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.–10. novembra 1971. Zborník materiálov*, zost. Milan Majtán, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, s. 147–160.
- Odaloš Pavol (2015), *Modelovanie a modely chrématoným*, In: *19. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 28.–30. apríla 2014. Zborník referátov*, red. Iveta Valentová, Veda, Bratislava, s. 464–472.
- Pleskalová Jana (1992), *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, Nakladatelství a vydavatelství H&H, Jinočany.
- Sičáková Ľuba (2007), *Pomenovacie modely hydroným z povodia Slanej*, In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*, red. Matej Považaj, Pavol Žigo, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, s. 210–226.

- Sičáková Luba (2011), *Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (na materiáli hydroným z povodia Slanej)*, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov.
- Šrámek Rudolf (1972), *Toponymické modely a toponymický systém*, „Slovo a slovesnosť“, roč. 33, s. 304–318.
- Šrámek Rudolf (1999), *Úvod do obecné onomastiky*, Masarykova univerzita, Brno.
- Závodný Andrej (2010), *Vzťahové a štruktúrne modely v hydronymii slovenských prítokov Moravy*, In: *Z hydronymie západného Slovenska. Zborník vedeckých štúdií*, zost. Juraj Hladký, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava, s. 83–90.

Gabriel Rožai

Speleonymy of the Slovenské rudohorie Mountains from the point of view of modelling theory

The article presents model analysis of non-standardized names of caves and chasms of the Slovenské rudohorie mountains which follows the model analysis of anoikonyms by Jana Pleskalová, as well as the work devoted to modelling of Slovak hydronymy. The model analysis pointed out the dominance of the relational model C which expresses “properties, symptoms (and circumstances)” and the relational model A which is associated with the expression of “position, the location of underground object in the field”. The most common structural model in the given relational models is the two-member ADd+S, consisting of a derivative adjective and a noun such as *Jelšavská jaskyňa*, *Gajdova štôlna*. Relational models (VM) referring to possessivity (VM D), especially to the immediate expression of the type of object (VM B), only have a marginal position in the proposed model analysis.

KEYWORDS: toponomastics; speleonymy; model analysis; relational model; structural model; structural type.

Mgr. Gabriel Rožai, PhD. – absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela; v súčasnosti pôsobí ako odborný asistent na Katedre slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.